

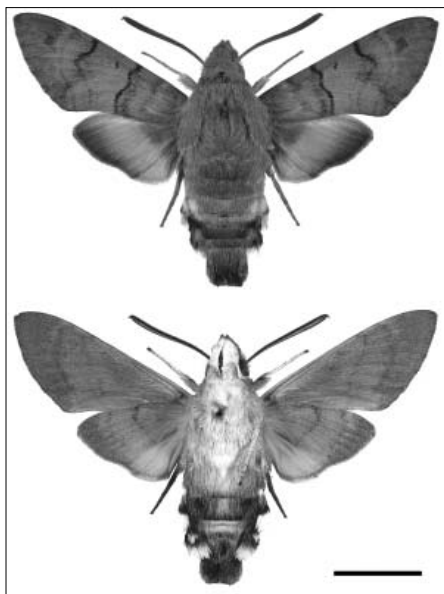
Az Év Rovara, a kacsafarkú szender

A 2021. év rovarát a Magyar Rovartani Társaság és a Magyar Természettudományi Múzeum internetes szavazásán lehetett kiválasztani. Ezúttal három olyan fajt jelöltek, amelyek „nem azok, aminek látszanak”, vagyis más állatra hasonlítanak. A három jelölt összesen 5829 szavazatot kapott. Több mint kétharmaduk (3912; 67,1%) a *kacsafarkú szenderre* érkezett, így ő lett Az Év Rovara. A másik két jelölt a keleti rablópille és az ékfoltos zengőlégy volt, ők sorrendben 1027 (17,6%), illetve 890 (15,3%) szavazatot gyűjtöttek. Második alkalommal került ki az év rovara a lepkék rendjéből, és először lett olyan faj, amely nem a pillangóalakúak közé tartozik.

A szenderfélék családjának Magyarországon eddig kereken húsz fajt figyeltek meg, ezzel a lepkék között fajszegény csoportnak számít. Az idetartozó fajokra jellemző, hogy a kifejlett lepkék nagy termetűek, csápjuk vastag, szemük nagy, testük erőteljes, áramvonalas, elülső szárnyuk keskeny, nyújtott, csúcsa hegyes, hátulsó szárnyuk jóval rövidebb az elülsőnél, nagyjából háromszög alakú. A csoport magyar nevét Frivaldszky Imre, a XIX. század híres természettudósa alkotta és arra utalhat, hogy legtöbb fajuk akkor kel szárnyra, amikor a természet *elszenderedik* – de azt is jelezheti, hogy ezek a fajok nappal alszanak, *szenderegnek*.

A kacsafarkú szender 4–5 cm közötti szárnyfesztávolságával hazai rokonai között viszonylag kicsinek számít. Teste felül egyszínű barnásszürke, alul piszkosfehér színű; potrohának hátulsó felén kétoldalt fekete-fehér pikkelypamacsok vannak, melyek mellett hasonló színű foltok láthatók, továbbá széles farpamacsot is hordoz. Elülső szárnya rejtőszínű: alapszíne felül barnásszürke; mintázatát két keskeny, éles és több elmosódott fekete keresztvonal alkotja, esetenként a szárny középső harmadában különálló apró fekete pont is látható. Hátulsó szárnyának felszíne fakó narancssárga vagy világos sárgásbarna, szegélye sötétebb, a szárny tövén sötétszürke folt foglal helyet. Mindegyik szárny fonákja fakó rozsdavörös alapszínű, egy-két elmosódott keresztvonallal.

Hazai rokonai közül semmi más fajjal nem lehet összetéveszteni. Leginkább talán a törpeszender (*Proserpinus proserpina*) hasonlít rá, de kisebb, mint a kacsafarkú szender, elülső szárnya hullámos szegélyű, alapszíne általában hamvaszöld, hátulsó szárnya pedig élénksárga alapszínű, koromfekete szegéllyel. A törpeszender nálunk ritka, védett faj, és nappal általában nem repül. Hazánkban még két nappal repülő szenderfaj: a pöszörszender (*Hemaris tityus*) és a dongószender (*Hemaris fuciformis*) honos, de azok teste még zömökebb, olajzöld alapszínű, szárnyaik pedig nagy felületen üvegszerűen átlátszóak; poszméheket utánoznak. Ritka, védett lepkék.

A kacsafarkú szender felül- és alulnézete, lépték 1 cm
(Tóth Balázs felvétele)

A kacsafarkú szender állandó populációi Eurázsia szubtrópusi területein a Földközi-tenger medencéjétől egészen Japánig megtalálhatók, de Észak-Afrikában is honos. Vándorlepke: vonuló egyedei eljutnak az északi sarkkörig (Izlandra is), déli irányban pedig akár Dél-Indiáig és Malajziáig. Elterjedésének északi határát a telek enyhése szabja meg: az európai szenderek között egyedülállóan lepke alakban telel át, viszont a fagyot nem bírja. Magyarországon sokáig csak vándorlepkéként tartottuk számon, ám az utóbbi egy-két évtizedben már épületekben áttelelő egyedeit is megfigyelték. Mivel vándorol, bárhol, akár még nagyvárosok közepén is felbukkanhat, de a virágokban gazdag természetes gyepekben is találkozhatunk vele.

Bármely napszakban repülhet, ám leggyakrabban nappal tevékeny. Legjobban a nap-sütést kedveli, de csendes esőben is szárnyra kel. Gyorsan cikázik, sőt, képes egy helyben lebegni, vagy akár hátrafelé repülni. Az ilyen bonyolult manőverekhez folyamatosan érzékelnie kell saját helyzetét, mozgása irányát, amiben főképp a csápja segíti, amelyen elmozdulást érzékelő szőrök helyezkednek el. Látására a lassabb mozgásoknál támaszkodik. Hátsó szárnyai és potroh-pamacsai kormányfelületként működnek. Szárnyaival akár 85-öt is csap másodpercenként – ezt szemünk már nem képes követni, viszont jól hallható zümmögő hangot kelt. Egész alkata a gyors repüléshez és a hirtelen irányváltásokhoz idomult. Virágok nektárjával táplálkozik, melyet lebegve szív fel akár testhossznyira kinyújtható pödörnyelvével (ez a szerv rugalmas, de elég gyenge; senkit nem tud megszúrni vagy megsebezni vele). Nem alaptalanul tévesztik tehát össze néha valamelyik kolibrivel. A konvergens evolúció szép példája ez: egymástól rendszertani szempontból nagyon távol álló fajok hasonló környezeti feltételekhez hasonló módon alkalmazkodtak, és ez hasonló külalakot eredményezett. A kacsafarkú szender memóriája figyelemre méltó: ugyanaz az egyed több napon át rendszeresen, sőt, menetrendszerű pontossággal visszatérhet ugyanahhoz

Nektárt szívó kacsafarkú szender
(Kalotás Zsolt felvétele)

a virágágyáshoz. A lepke repülési módja sok energiát igényel, ezért a magas nektárhozamú virágokat részesíti előnyben.

A kacsafarkú szender egyedei dél felől érkeznek hozzánk évről évre, már április elejétől. Hamarosan párt választanak; maga a párzás ritkán tart egy óránál tovább. Az összekapcsolódott lepkék ilyen pozícióban repülni is képesek; a nem-pillangóalakú lepkék körében elég ritka ez a képesség. Párzás után a nőstény felkeresi a hernyó tápnövényét: a galaj- vagy csillaghúrfajokat, hogy petéit lerakhassa rájuk. Csak napsütötte növényre peté-

zik, és még ilyenkor sem száll le. Alaposan átvizsgálja a növény minden hajtását, mielőtt egy-egy petét elhelyezne. Akár kétszázat is lerakhat, de mindig egyesével, így sokáig tart ez a folyamat. A pete gömbölyded, halványzöld színű, fényes felszínű, átmérője 1 mm körüli.

A hernyók éjjel-nappal táplálkoznak, gyorsan fejlődnek, nem rejtőznek el a növényen. Változatos színűek, de általában hamvaszöldek, fehérrel sűrűn pontozottak, kétoldalt a

légzőnyílásaik felett és alatt egy-egy világos csík húzódik végig. Testvégükön felfelé-hátrafelé meredő tüskeszerű nyúlvány látható, ami a szenderrek jellegzetessége. A bábozódásra érett hernyó lilásbarnára színeződik, ekkor már nem táplálkozik tovább, hanem biztonságos helyet keres az átalakuláshoz, akár a tápnövényétől messzebb. Legtöbben ilyenkor találkoznak az utakon áthaladó hernyóval. A talajfelszín közelében, növényi törmelékek között, esetleg kő alatt bábozódik. A báb szürkés szalmaszínű, finom fekete márványozással, feje alsó oldalán a pödörnyelv tokja magasra kiemelkedő bordát alkot.

Az átalakulás júniusra fejeződik be, e lepkék utódaiból szeptemberre kelnek ki a második nemzedék imágói. Meleg években még gyorsabb a fejlődés, és harmadik generációjuk is lehet. Ám a lepkék bevándorlása dél felől egész tavasszal és nyáron folyamatos, ezért kacsafarkú szendert bármikor láthatunk.

Az őszi lepkék egy része visszavándorol délre, más része pedig telelőhelyet keres magának; ilyenkor épületekbe vagy barlangokba húzódnak. A pihenő lepke a szárnyait a teste mellé zárja, ilyenkor az élénk színű hátulsó szárnyat a rejtőszínű elülső szárny teljesen eltakarja. Csápjait pedig úgy védi, hogy azokat a szárnyai alá rejti. A sikeresen áttelelt lepkék márciusban ébrednek fel téli álmukból. A verőfényes napokon már a gyümölcsfák virágain táplálkoznak, hogy erőt gyűjtsenek a szaporodáshoz.

Több szenderfajjal együtt a mély pártájú virágok beporzásában játszik fontos szerepet, ugyanis ezek virágporához és nektárjához csak kevés beporzó fér hozzá. A lepkét nehéz zsákmányul ejteni, de az ügyesebb madarak (pl. a gyurgyalag) olykor elkapják. Hernyójának tápnövényei között sem dísznövény, sem haszonnövény sincs, így gazdasági kárt nem okoz. A hernyó testében parazitoid rovarok: fürkészarazsak vagy fürkészszegek élősöködnek; ténykedésük a hernyó pusztulását okozza.

Ha kertünkbe vagy erkélyünkre szeretnénk csalogatni a kacsafarkú szendert, ültessük kedvenc tölcséres virágait, pl. petúniát, lángvirágot, levendulát, loncot, nyáriorgonát vagy szarkalábat! Így nemcsak kacsafarkú szendert, hanem számos más érdekes rovar is vendégül láthatunk, továbbá a méhek nektár- és virágporgyűjtését is segítjük. Viszont a rózsaszínű virágú pompás ligetszépét (*Oenothera speciosa*) el kell kerülnünk, ugyanis a kacsafarkú szender pödörnyelve beszorul e virág kelyhébe, és gyakran már nem tudja kiszabadítani – végül a lepke ott pusztulhat el! A növénynek ebből semmi haszna nincs, csak szerencsétlen egybeesés – Észak-Amerikában őshonos, így természetes körülmények között sohasem találkoznának.

A kacsafarkú szender hernyója
(Balogh Diána felvétele, ízeltlábúak.hu)

A kacsafarkú szender bábja
(Kárpáti Marcell felvétele, ízeltlábúak.hu)

Ha a kert elég nagy, akkor egy félreeső, de napos zugában hagyhatjuk nőni a vadvirágokat. Amennyiben galaj is van ezek között, akkor némi szerencsével egy-egy nőstény petéket rakhat rá. Az ilyen vadvirágos foltok sok egyéb rovarfajnak is javára válnak. Előfordulhat, hogy a lepke házunkba, lakásunkba húzódna telelni. Ha fűtött szobába repült be, akkor óvatosan tereljük ki; ha pedig fűtetlen helyet szemelt ki, akkor ne háborgassuk, hanem hagyjuk nyugodtan aludni! Melegebb hőmérsékleten, ill. zavarás hatására sok energiát kénytelen felhasználni, ám pótolni nem tudja, így elpusztul. A kacsafarkú szender fő tenyészőterületei határainkon kívül helyezkednek el, innen Magyarországról nem tudjuk lényegesen befolyásolni állományainak méretét. Hazánkban az utóbbi évek melege miatt gyakoribb, mint a korábbi évtizedekben. Szerencsére nálunk semmi sem veszélyezteti.*

Tóth Balázs

Az Év Hala, a jászkeszeg

Immáron 12. alkalommal került megrendezésre a korábbi években nagy sikernek örvendő *Az Év Hala* választás. A Magyar Haltani Társaság a szavazás révén szeretné felhívni a figyelmet őshonos halfajaink fontosságára és értékességére. Az idei évben a korábbiakhoz hasonlóan a kedves közönség és a halbarátok a társaság elnöksége által jelölt 3 halfajra adhatták le voksaikat, melyek idén az *angolna* (*Anguilla anguilla*), a védett *fürge cselle* (*Phoxinus phoxinus*) és a *jászkeszeg* (*Leuciscus idus*) voltak. A szavazók voksaikat a Magyar Haltani Társaság honlapján kialakított felületen adhatták le 2020. december 31-én déli 12 óráig. A beérkezett, összesen 7683 érvényes szavazat 20%-át az angolna szerezte meg, harmadik helyezteként zárva ezáltal a versenyt. A szavazatok 31 %-ával az apró termetű, védett fürge cselle lett a második helyezett, így idén *Az Év Hala* címet és a szavazók szívét a jászkeszeg nyerte el a beérkezett szavazatok 49 %-ával.

Az Év Hala részletesebb bemutatása előtt szeretnénk a másik két jelöltet is kicsit részletesebben ismertetni, hiszen nem ok nélkül lettek jelölve a címre.

Az *angolna* kígyószerű, katadrom vándorlású halfajunk, ami annyit tesz, hogy életük legnagyobb részét (akár 20 évet is) a kontinentális vizekben töltik, majd miután ivaréretté válnak, a Sargasso-tengerhez vándorolnak, hogy szaporodjanak, majd elpusztulnak. A kikelő lárvák több lárvastádiumon is átesnek, amíg elérik a kontinentális vizeket, ahol korábban szüleik is nevelkedtek. Különleges szaporodásuk és vándorlásuk már Arisztotelész kora óta valódi rejtélynek számított, melyet csak a XX. század elején sikerült megfejteni. Táplálkozását tekintve szívesen fogyaszt makrogerinctelen szervezeteket és halakat is. Hazánkban elsősorban a Balatonba tömegesen telepítették az 1991-es angolnapusztulásig. Nyugat-Európában száma fokozatosan csökken, ezért a Természetvédelmi Világszövetség (IUCN) Vörös Listáján a kritikusan veszélyeztetett fajok között tartják számon.

A *fürge cselle* apró testű, viszonylag rövid életű, színes halfajunk, mely a tiszta vizű hegyi patakok és kisebb folyók pisztráng- és pérzónájának lakója. Hazánkban jószerével min-

* Ez az ismertető a Magyar Természetudományi Múzeum blogján és a Magyar Rovartani Társaság honlapján megjelent cikk alapján készült.